

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Лидия Димитрова Денкова

Нов български университет, Департамент *Философия и социология*, Професионално направление 2.3. *Хуманитарни науки. Философия*

за

придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1 Филология. Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Старогръцка литература)

с кандидат Христо Христов Тодоров

Характеристика на дисертационния труд, значимост на темата и изследваните проблеми.

РИТЪМ И ЕТОС В КЛАСИЧЕСКАТА СТАРОГРЪЦКА ЛИТЕРАТУРА (V – IV в. пр.Хр.) е дисертационен труд на перспективен млад учен и прави впечатление със своя обем, структура, плодотворна тема, центрираща кръгове от подтеми, с демонстрираните методи на анализ и аргументация, със заявеното познаване на научното състояние на проблемите и широката ерудираност, накратко, с всичко, което се характеризира като съдържателност и качествена отличителност на една научна разработка. Трудът обхваща 159 страници, от които основен текст (в електронния формат на дисертацията) : *Въведение* (с. 1-11); Първа глава. *Етимология и ранни употреби на думата „ритъм“* (с. 13-80); Втора глава. *Науката ритмика в класическа Гърция* (с.81-135); Трета глава. *Учението за „етоса“ на старогръцките ритми през Класическата епоха* (с.137-158); *Заключение* (с. 159-163); *Библиография* (с. 165-185) с посочване на използвани преводи на антични автори, основни първични източници за старогръцката ритмика и учението за етоса (15 на брой), както и 155 заглавия вторична литература на 4 езика (български, английски, немски, италиански).

Спрямо първичните източници е видно задълбоченото познаване на старогръцкия език и литература в нюанси, като авторът демонстрира способност за интерпретация на оригиналните текстове, отиваща отвъд строго филологическия подход. Това отговаря, първо, на духа на самата класическа филология, която като проследим и до днес фундамент на хуманитарното знание повече от всяка друга филология предполага необходимо по-

общия кръг на културната история, историята на идеите и съответното интердисциплинарно знание. Второ, уместността на по-широк хоризонт се гарантира от интересния избор на темата на дисертацията и заостреното внимание към две генетично (за езика и разбирането) свързани понятия – *ритъм* и *етос*. Предвид характерната полисемия на старогръцките понятия, разнообразните автори и жанрове, в които участват „ритъм“ и „етос“, традицията на контекстуалните анализи и достигнатото ниво в съвременните научни разработки Христо Тодоров е бил изправен пред ред предизвикателства. Успешното им преодоляване е заложено не само в изпълнените при една дисертация изисквания за висока „степен на познаване на състоянието на проблема, съответствие на използваната литература и коректност при цитирането на представителен брой автори“. Истинското *познаване* на проблема се състои в *развитието* на същия този проблем, когато след обстоен обзор авторът се пита: достатъчно ли е днес разбирането за ритъм и етос, има ли инерция в интерпретацията, която трябва да бъде преосмислена и буквално ре-интерпретирана, какви нови подходи могат да се добавят освен използваните „стари“, в какви различни сфери (например перформативните изкуства) би следвало да се видят и чуят ритъмът и етосът, за да зазвучат модерно, но и за да излязат от пристегнатата понятийност или историческа разтегливост, обличайки се във *форми* на ярки практически преживявания, непосредствен опит, *факти* на съществуването. Повод за това би било обвързването на „ритъм“ и „форма“ още при Аристотел като активен принцип на актуализирането. За успешното интер- или по-скоро трансдисциплинарно развитие на проблема помагат и качествата на самия автор, които трябва да бъдат отбелязани. Част от тях рефлектират в достойнствата на дисертационния труд, други са качества на личността-изследовател - трайно поддържана и разширявана любознателност, уважение към най-ценното в традицията на научната област, критично отношение към същата тази традиция, стремеж към онези изследователски сфери, които дават простор за оригиналност, усет към логиката на сложни тематични връзки, не на последно място *научна добросъвестност*.

Научната добросъвестност е приложена към своеобразно самонаблюдение и описание на самия процес във оформянето на дисертацията: във *Въведението* Христо Тодоров описва как се е зародил интересът му към темата на изследването, посочва изследователите, с които си е сътрудничил, местата, етапите, специализациите, като акцентира върху промяната на своите, както ги нарича, убеждения в началото и в края на

изследването, развитието от един „романтически“ възглед за филологическата работа с изворовия материал към един „критически“ или „скептически“ възглед, който признава ограничената роля на филологията и необходимостта от широк интердисциплинарен подход, включващ методи на музикалната археология, етномузикологията, статистиката и други дисциплини“ (Автореферат, с.6). Всъщност, значимостта на темата и изследваните проблеми се изтъква най-вече в *Заключението*, доколкото след целия преход, след посочването на постигнатите цели и приносите на конкретния труд авторът ясно формулира накъде може да продължи, очертава цяла *научна програма* в две възможни посоки за развитие: 1) „Генеративна“ ритмика: установяване на произхода и условията на изпълнение на определени ритми въз основа на статистически анализ на старогръцки метрически текстове с оглед на тяхната „близост“ до или „отдалеченост“ от прозата; 2) Контекстуален анализ на „етоса“ на ритмите: а/ въз основа на текстове: каква е връзката между използвания ритъм и предаваното съдържание (действие, емоция); каква е динамиката на наслагването на ритмите; към какви жанрови традиции реферират те и какви конотации биха могли да имат в съзнанието на зрителя/слушателя при изпълнението в конкретния пасаж; б/ въз основа на музикални паметници: как ритъмът взаимодейства с останалите музикални елементи – с разгръщането на тоновата основа, с модулациите ѝ, с речта (Автореферат, с.15). В този смисъл наличието на обоснован и разработен теоретичен модел на изследването, който включва проспективност, научна програма като задача, е важна характеристика на дисертационния труд на Христо Тодоров - и, да отбележа, рядко срещана.

Цели, методи и приноси на дисертацията.

Дисертацията има много точно формулирани цели и методи, което отбелязвам като допълнителен принос извън изброените от автора. *Яснотата* е качество, подчертавано от повечето философски наблюдения върху метода. Още повече, че често става дума за *компаративна* нагласа, за начина, по който миналото говори „включително и днес, включително и в нашия език“ (Въведение, с.4) чрез сравняване на отдалечени във времето феномени, като например, от една страна, „старогръцките музикални практики, а от друга – съвременните теории за ритъма“. Тук подредбата на изводимите теми и проблеми с дадените във всяка глава заключения, които водят към обобщаващите научни изводи, доказваната

релевантност на изследването е образец на логическо структуриране. Авторафаратът има собствена структура, която допълнително акцентира върху обобщените цели, методи и приноси, излагайки в резюме целия дисертационен труд.

Трудът си поставя осем цели – събрани в увода към две главни, - които се разглеждат в трите глави самостоятелно и в тяхната взаимосвързаност: 1) проследяване на ранната история на понятията „ритъм“ (ῥυθμός/ῥυθμός) и „етос“ (ἦθος); 2) установяване на условията, при които думата „ритъм“ се превръща в музикален термин; 3) представяне и изясняване на дефинициите за ритъм у старогръцките ритмици в съпоставка с общите положения, приемани от съвременните теории за ритъма; 4) изложение на Аристоксеновата ритмика в отношението ѝ, от една страна, към старогръцките музикални практики, а от друга – към съвременните теории за ритъма; 5) проучване на източниците за т.нар. „учение за етоса“ (Ethoslehre, ethos theory) през класическата епоха специално с оглед на ритмиката; б) изясняване на епистемологичния статус на „учението за етоса“; 7) проследяване на връзките между определени ритми и определени жанрове от перспективата на тяхното изпълнение и въздействие върху слушателя/зрителя; 8) и като цяло доразбиране на връзката между текст и музика в старогръцката музикална култура (Автореферат, с.4).

По отношение на *начините* за постигане на поставените цели трябва да се отбележи плодотворното различаване между общ *подход* и конкретни *методи*. Като цяло авторът приема, че темата налага *интердисциплинарен* подход, който обаче освен методите на класическата филология включва „също и такива на (етно)музикологията, статистиката, изследванията на изпълнението (performance studies)“. Следва уточнението, че „подходът, застъпен *специално в дисертационния труд*, е основно филологически“ и неговите „конкретни практически стъпки“ са три: 1) анализ на относими към темата източници (текстове и музикални паметници); 2) съпоставка между информацията, получена от различните източници; 3) формулиране на хипотези относно теоретичните постройки и/или музикалните практики и начина, по който едните се отнасят към другите. Спрямо перформативния фокус в третата глава и в заключението на дисертацията имплицитно, мога да предположа, се съдържат намеренията на един *евристичен* метод, доколкото се „дават насоки за това как твърденията от дисертацията могат *емпирично* да се обогатят с *методи* на статистиката и музикалния анализ“. Евристичният метод се долавя още на не едно и две

места в дисертацията, където авторът иска да изясни *епистемологичния* статус на понятие или учение (напр. на „учението за етоса“ според формулираната шеста цел), да формулира *хипотези* „относно теоретичните постройки“ с цел *до-разбиране* (Въведение, с.4). По-категорично, но и обещаващо, поне по отношение на философски разбираня метод, е формулираното изискване в самия край на дисертацията: „И по отношение на ритъма, и по отношение на етоса трябва да приемем един *емпиричен подход*, но също и да приемем, че резултатите му ще са съвсем различни: в единия случай ще ни се налага да обобщаваме, а в другия – все повече да конкретизираме“ (с.163).

На пръв поглед се долавя терминологична пъстрота или по-скоро семантично разсейване при определянето на „подход“ и „метод“: подходът отначало е определен като интердисциплинарен, после „основно филологически“, накрая емпиричен. Да подчертая, че терминологичната пъстрота е качество, докато семантичното разсейване би могло лесно да се прецизира. Затова бих предложила да разграничим в дисертацията *нагласа* (*hexis*, едно богато Аристотелово понятие), *подход и методи*. Гръцките понятия със сигурност биха помогнали, дори ако вземем само *harmonia* в значение на сглобяване и свързване или *sunesis* в значение на среща, сливане и разбиране. Последното би насочило към една *херменевтична* нагласа със сливането на смислите на хоризонта (по Гадамер), където съучаства античната философия и диалектиката в лицето на Платон и Аристотел с изискването за неразривната връзка между „теория“ и „практика“, още повече че един собствено емпиричен подход не би могъл да се откъсне от емпиричните основания, довели като предпоставка до теоретичните постройки; от гледна точка на философското нагласяване в дисертацията несъмнено има още и феноменологични наблюдения върху непосредствения опит и преживяването. Накратко, ако допуснем обща херменевтична нагласа, общият подход би бил *трансдисциплинарен* и при него конкретните методи биха функционирали на метанивото на собствената си сфера (в случая „филологическият подход“). Всъщност, „идейните констелации“, по-широко очертаната от Христо Годоров област на *История на идеите* бележат тъкмо прехода от метанивото към общия хоризонт на разбирането. И тук не става дума да се приема буквално пожеланието на Ницше филологията да стане философия, т.е. едно изкуство добре да се чете“ (макар че филологическите трудове на Ницше и по-специално върху ритмиката и гръцката поезия заслужават да бъдат по-добре представени в българските изследователски среди). Ако една важна цел на дисертацията е „установяване

на *условията*, при които думата „ритъм“ се превръща в музикален термин“, един *възможен въпрос* е могат ли да се разширят условията, при които „ритъм“ и „етос“ се превръщат във философски термини, за което обаче трябва да се мине през *антропологичен* подход, който най-добре би обвързал теоретичното и емпиричното, музиката, танца, стихосложението, статистиката, философията на езика, естетиката, дори физиологията, изобщо всички сфери, в които човекът ритмувано живее и създава своя, човешки етос. Спрямо естетиката бих добавила друг въпрос, като изрично подчертавам, че и двата въпроса се отнасят до *бъдещи* изследвания: отбелязвана е била връзката между „ритъм“, “charis” и „етос“; как да се разбира посредничеството на “charis”? Пораждането на тези и други въпроси несъмнено се дължи на богатото съдържание на дисертацията, която приканва към „*още*“ и своя автор, и четящия. А това е обобщаващ принос, който отговаря на задължителния за рецензента въпрос: какво е въздействието на дисертационния труд.

Приносите на изследването са вярно и надлежно изброени в дисертацията и Автореферата: „1) принос към *историята на понятията*: изясняване на ранната история на понятията „ритъм“ и „етос“; 2) принос към *историята на идеите*: изясняване на възникването на определени идейни констелации, като каквито могат да се определят науката ритмика и учението за етоса; изясняване на отношението на тези идейни констелации към музикално-поетическата перформативна действителност; 3) принос към *изясняването на смисъла* на определени текстове в две посоки: а/предлагане на нови филологически интерпретации (текстовете се изброяват се по ред на обсъждане в дисертационния труд); б/ предлагане на нови филологически аргументи в подкрепа на вече съществуващи интерпретации“ (по същия ред на обсъждане) (Дисертация, с.160; Автореферат, с. 5). За отбелязване е, че всички те демонстрират *оригиналността* на дисертацията в посоките, където Христо Тодоров осъществява своята работа за пръв път, със самостоятелно избран метод и формулирането на нови тези.

Специално бих отбелязала приносите на автора към *историко-философския анализ*, макар че те не са изрично изведени: сравняването на „Държавата“ на Платон и „Облаци“ на Аристофан по повод „учението“ на Дамон в първа глава на дисертацията; във втора и трета глава – подробното разглеждане на Аристотеловото учение за етоса на ритмите и по-общо за това, което Аристотел дължи на учителя си Платон: музикалното образование и

възпитанието в добродетел. Известно е, че цялата Втора книга на Платоновите „Закони“ е посветена на естеството на музиката и ритмите в отношение към правилното и истината. Тук – и понеже самият автор пише, че интересът му към темата на дисертацията е възникнал по време на семинар върху „Законите“ - от любопитство бих задала донякъде парадоксален въпрос. Доколкото от миналия век насам е модерно да се говори за „преобърнат платонизъм“, можем ли да допуснем, че Атинянинът вече е подсказал за днешните изкуства как музите „да положат в основата *свободни ритми и фигури*, да им измислят *противоположна* на ритъма мелодия или слово“. И по-общо: „Къде при музиката е трудното“(II 669b-c)?

Публикации по темата на дисертацията:

Приложените 4 публикации от периода 2018-2019 г. отговарят на темата на дисертацията и са посветени на конкретни „терминологични загадки“ и въпроси на ритъма и размера в старогръцката литература, българските преводи на Еврипид, рецепцията на Аристотеловата терминология. Интересни поотделно, изводите и наблюденията в публикациите са интегрирани подстъпи спрямо общата цел и изводите на дисертационния труд.

Бележки, въпроси, предложения:

Доколкото въпросите към автора на дисертационния труд са зададени по-горе, тук отбелязвам само малка стилистична бележка, която може да се има предвид при издаване на текста като книга: вместо препращащото в текста „след малко“ да се сложи „по-нататък“, за да се избегне посочване на време, което за всеки читател е различно. Гладкият прочит би спечелил още, ако се прецизира употребата на „думата“ ритъм и „понятието“ ритъм.

Заклучение.

Дисертационният труд на Христо Христов Тодоров отговаря на формално и най-вече на съдържателно ниво на всички изисквания за присъждане на образователната и научна степен доктор, като до голяма степен ги надхвърля. Качествата на автора, модерният подход в дисертацията, разполагането на целите в цял хоризонт от теми, логиката на изследването открояват способността на добрия учен да открива не само посоките в следващите степени на своето развитие, но и перспективите пред класическото знание като цяло. Ето защо

убедено препоръчвам на компетентното научно жури да присъди на кандидата образователната и научна степен доктор по професионално направление 2.1 Филология. *Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Старогръцка литература).*

София, 22 януари 2021 г.

Проф. д-р *Лидия Денкова*